

БЕЛЕЖКИ И ДОПЪЛНЕНИЯ КЪМ ЦЪРКОВНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ В СКИТИЯ И ВТОРА МИЗИЯ ПРЕЗ IV–VI В.

ГЕОРГИ АТАНАСОВ / СИЛИСТРА

Все още има затруднения при реконструкцията на църковната организация в Скития (днешна Добруджа) и Втора Мизия (днешна Северна България) по времето на Миланския едикт (313 г.) до края на VI в.¹

След административната реформа на император Диоклециан през 284 г. Балканският полуостров попада в границите на префектурите Илирик (на запад от р. Вит) и Ориент (източно от р. Вит). Североизточната част на префектура Ориент включва диоцеза Тракия, който има шест провинции. Днешна Централна Северна и Североизточна България от р. Суха (вливаща се в р. Дунав чрез езерото Олтина на около 30 км североизточно от Силистра) до р. Вит и от р. Дунав до Стара планина е обособена в провинция Втора Мизия с главен град Марцианопол (Девня). Почти цяла Централна и Северна Добруджа са включени в провинция Скития (обр. 1) с главен град Томи (Констанца)².

Тази административна уредба от края на III и началото на IV в. се превръща в прототип за църковната организация. Нейното изграждане изглежда се ускорява от Първия вселенски събор, проведен в Никея през 325 г. под патронажа на самия император Константин Велики (307–337). Действително, църковната администрация в значителна степен следва гражданската, като в големите градове се утвърждават епископски катедри, а в главните центрове на провинциите – митрополии³. Това е един дълъг процес, който завършва едва във втората половина на V – средата на VI в. Положението и пълномощията на епископите в това време не са постоянни, а търпят промени.

Нужно е да се припомни, че между II в. и началото на IV в. в много градове на Римската империя възникват раннохристиянски общини, които водят полулегално съществуване и в голяма степен са автономни. Ръководителят и духовният наставник на всяка една такава община обикновено се нарича епископ. Той назидава вярващите, извършва кръщения и води службите. В този смисъл има ограничени права. По-скоро може да бъде определен като пръв сред равни презвитери, защото всяка община си има свой епископ⁴. Според Епифаний и Синаксара на Константинополската патриаршия такъв епископ в Одесос е Амплий, който според легендата е посветен около 56 г. от самия апостол Андрей Първозвани⁵. Има предания и факти за епископи през II в. в Дебелт (Елий Публий Юлий), Анхиало (Сотас) и в Сердика (Мелитон ?)⁶.

Изглежда тази специфика в положението на епископите преди Миланския едикт от 313 г. води някои изследователи до погрешното впечатление, че св. Дазий е бил епископ на Дуросторум преди да бъде екзекутиран на 20 ноември 303 г.⁷ При внимателно вникване в житието му не се долавят и най-малки податки в тази насока, поради което подобни хипотези следва да се отхвърлят⁸. Ако през този ранен период първосвещеникът на всяка една община се нарича епископ, то евентуално такъв може да е бил св. Максим Доростолски, защото в житието му има сигурни факти, че се възприема като духовен предводител на християните в Озобия до Дуросторум. Не е ясно обаче какви взаимоотношения има Максим с християните от Дуросторум и дали християнската община в Озобия е част от християнската община в Дуросторум или е нещо отделно. Впрочем в житието на св. Юлий Доростолски има косвени сведения за християнска община в града, която го подкрепя по пътя към лобното място при преследванията през 304 г.⁹ Както и да е, въпросът дали председателят на раннохристиянската община в Дуросторум до началото на IV в. се нарича епископ едва ли има пряко отношение към формирането на църковната организация и епископските катедри във Втора Мизия и Скития след първата четвърт на IV в.

Превръщането след Миланския едикт от 313 г. на християнството в равноправни религия, ползваща се с безрезервната подкрепа на самия император, налага нова организация. Като начало изглежда се прекратява стихийното развитие и неконтролираното разкриване на епископски катедри. Постепенното единение на държава и църква, появата на ересите и съпътстващите ги църковни спорове и противоречия, изисквали централизиране и регулиране на култа. Това се постига с формирането на големи църковно-административни единици, в които се налага строга йерархия. Утвърждава се и развита мрежа от свещеници презвитери, които ръководят духовния живот, докато епископите придобиват все повече църковно-административни функции. Те се разпростират както по отношение на християнските общини в градовете, така в околните селища и дори цели области и провинции.

Тези нови реалности са закрепени навред с решения на вселенските и поместните събори, а по-късно санкционирани и от държавната власт. Така постепенно към V в. се достига до уеднаквяване на църковната с гражданската администрация – практика, установена със 17 правило на IV Вселенски събор, където се казва: „Редът на църковните работи да следва гражданското разпределение“¹⁰. Една от причините за това е и все по-активно включване на епископите в управлението на големите градове, като по този начин се запълва вакуумът, оставен от западащата градска курия. Овластяването понякога става с благословието на императорската власт, която в много случаи им дава права да контролират светската власт.

Сега да се върнем към реалностите в Скития и Втора Мизия – т.е. днешни Добруджа и Североизточна България през IV в. Забелязано е, че сред участниците

в Първия вселенски събор в Никея през 325 г. няма епископи от провинция Скития, а Втора Мизия е представена само от епископа на главния град Марцианопол – Пистус¹¹. Твърдението на Еузебий, че на събора в Никея присъства неизвестен по име епископ от Скития не намира подкрепа в документите свързани със събора¹². На Втория Вселенски събор през 381 г. отново присъства епископът на Марцианопол. Представена със сигурност е и провинция Скития, но само с епископа на главния град Томи. Впрочем, установено е, че до VI в. в цялата провинция Скития продължава да резидира само един епископ – архиепископа на Томи, за което изрично свидетелстват Созомен, Теодорет от Кирхус, една от новелите на император Зенон и други извори¹³. Ем. Попеску и повечето изследователи обаче лансират идеята, че архиепископите на Томи са имали подчинени епископи, т.нар. суфраганти¹⁴. Безспорни данни за това обаче няма (само надписа за епископ Стефан от Калатис, при това несигурно възстановен не е достатъчен). Същевременно първообразът на епархийският списък *Notitia tempore isaurorum scripta* (или № 3 по J. Darrouzès в редакция след 764 г.), в който за пръв път се явява митрополитът на Томи с 14 суфрагантни епископа¹⁵, е със спорна датировка – проблем, на който ще се спра по-долу.

Изглежда, че подобно на Скития до втората половина на IV в. и християните във Втора Мизия са под духовната юрисдикция само на митрополита на Марцианопол¹⁶. И действително първите сведения за епископии в големите градове на провинцията като Одесос (Варна), Абритус (Разград), Апиария (Ряхово, Русенско), Нове (до Свищов), Никополис ад Иструм (Никюп, Великотърновско) и Сексагинта Приста (Русе) датират едва след началото на V в.¹⁷ Навярно първият град в провинцията, който след Марцианопол се сдобива с епископска катедра още през втората половина на IV в., е Дуросторум. На какво се дължи това?

В първата половина на IV в. в земите отвъд р. Дунав и североизточно от Дуросторум доминират готите, които благодарение дейността на Улфила (приел християнството и превел Светото писание на езика на готите) започват да се християнизират. През 341 г. Улфила вече е ръкоположен за епископ от арианския епископ на Никомедия Евсевий. Около 347 г. обаче кралят на готите предприема гонения срещу поданиците си християни, което ги принуждава да се прехвърлят в ромейска земите на империята на юг от р. Дунав, а Улфила е посрещнат с почести в Константинопол. Няколко десетилетия по-късно, готите на север от р. Дунав (част от тях вече християни ариани) са разбити от хуните, а след това приети като федерати от римския император Валенс (364–378)¹⁸. През 376 г. те преминават р. Дунав някъде около Дуросторум и се настаняват основно в пограничната част на провинциите Втора Мизия и Малка Скития. В следствие на насилническите действия на римските чиновници през 377 г. готите въстават и разбиват ромеите в решителната битка край Адрианопол на 9 август 378 г., в която загива император Валенс¹⁹. При тези събития през 70-те – 80-те години на IV в. голям брой готи се

настаняват на юг от р. Дунав, включително и в района на Дуросторум, където се задържат до края на века.

Спирам се по-пространно на тези събития, защото установилите се на юг от р. Дунав готи ариани засилват позициите на последователите на Арий в Мизия и Скития. Изказвано е дори мнението, че епископската катедра на Улфила е установена именно в Дуросторум, но сведенията в тази насока са само косвени²⁰. Действително, според изследователите готите преминават р. Дунав при Дуросторум и се настаняват в този регион, а ученикът и последовател на Улфила – епископ Меркуриан-Авксентий, наистина пребивава в Дуросторум около 380–381 г. В нито един автентичен документ, обаче, не е посочено, че и резиденцията на Улфила е в Дуросторум, а обикновено за такава се сочи Никополис ад Иструм²¹. В нито един автентичен източник от IV–V в. обаче няма сведения, че в Никополис ад Иструм, твърде известен град в Мизия, пребивава знаменития Улфила, или наследникът му Селена²². Ако бяха епископи на древнопросияла катедра като тази на Никополис, това щеше да се извести и дори да се включи в епископската титулатура на Улфила и Селена. Другата идея е, че готската катедра е била в Търново, на хълма Царевец²³, но откритата там базилика е по скоро от V в.²⁴, докато положената от Улфила катедра се датира в IV в. Най-после, готския анклав е съсредоточен южно от Дуросторум в Североизточна България – твърде далеч от Търново и Никополис ад Иструм. Затова предполагам, че епископската катедра на готите в края на IV и началото на V в., оглавявана от Улфила и Селена е някъде в този регион, в по-малко известна крепост, южно от Дуросторум и недалеч от Балкана. Засега има изказани предположения за крепостта до с. Хан Крум до Шумен (южно от Дуросторум и западно от Одесос и Марцианопол), където са проучени няколко базилики, мавзолей и готски погребения с характерни за IV–V в. фибули²⁵. Не знаем какво е било името на крепостта, но и античните автори не споменават къде е катедрата на Улфила и Селена. Що се отнася до статута ѝ, то смятам, че готските епископи не са били подчинени на митрополита на Втора Мизия в Марцианопол, а по-скоро са имали автономен статут, сходен с практиката на така наречените хориепископи²⁶.

Посочените факти и събития ни убеждават, че готската катедра не е била в Дуросторум, но около 380 г. в града има епископска катедра, оглавявана от епископ – арианин с името Меркуриан-Авксентий. Как, кога и защо Дуросторум получава епископска катедра, каква е ролята на арианите и специално на Улфила и Меркуриан, обаче са въпроси, които до ден днешен са без отговор. За осветляването им се налагат още няколко думи за църковната организация в балканските провинции, по-специално Втора Мизия.

По-горе наблегнах на раннохристиянската практика до Миланския едикт, когато почти всяка християнска община се оглавява от епископ. Не случайно в изворите до началото на IV в. се говори повече за епископи, отколкото за презвитери

(свещеници) и дякони. В този смисъл епископ от такъв характер може да има и в Дуросторум. Споменах, че след 313 г. е сложен край на стихийното разкриване на епископии и дори започва редуцирането им, като катедри се запазват само в административните средища. Така например между 313 и 80-те години на IV в. липсват сведения за епископ в Дуросторум. Действително по Диоклециановата реформа градът не е столица на провинцията, но е стар център с муниципалитет от средата на II в., в който продължава да лагерува основната военна единица в региона – XI Клавдиев легион. Не без значение е и фактът, че Дуросторум е покрит с християнска слава чрез мъченическата смърт на една от най-големите група светци на север от Хемус²⁷.

Впрочем, сходно е положението с други големи градове като Одесос и Нове. В нито едно отношение през II–IV в. те не отстъпват на Марцианопол. Имат раннохристиянски общини и светци, и най-сетне битуват полулегендарни сведения (за християните от V–VI в. те се приемат за безспорна истина), че св. Луп се подвизава в Нове²⁸, а през I в. самият първоапостол св. Андрей ръкополага за епископ на Одесос Амплий²⁹. **При тези дадености, да се откажат катедри на Дуросторум Нове и Одесос означава, че през IV в. строго се спазва принципа в по-периферните провинции на империята епископии да има само в провинциалните столици.** Дори след 313 г. ще да е извършено редуциране на раннохристиянските епископии, защото дотогава обикновено всяка община е предвождана от епископ. Този въпрос е разглеждан и на събора в Сердика през 343 г., когато е взето решение да продължи ограничаването броя на катедрите с цел повишаване авторитета на епископите³⁰. На този фон е обяснимо, че както на Първия (325 г.), така и на Втория (381 г.) Вселенски събори римските провинции в северните балкански провинции са представени с по един епископ – на Томи и Марцианопол.

Засилените позиции на християнството при утвърждаването му за единствена държавна религия през втората половина на IV в. довежда до рязко увеличаване броя на вярващите. Става все по-ясно, че един епископ не може да се справи с администрирането на огромните провинции. Това навярно налага в помощ на областния епископ митрополит да се разкриват подвластни епископи.

За разлика от периода преди 313 г., обаче, новите епископии се утвърждават само в най-големите градове с многобройно християнско население. Процесът се регулира от патриарсите и епарсите (митрополита и епископите от Втора Мизия са в епархия Европа със столица Хераклея и съответно в границите на Константинополската патриаршия), а понякога и от самия император в качеството му на „външен епископ“. Така областният епископ получава още по-изразени църковно-административни функции и се нарича митрополит. Налага се специално регламентиране на църковно-правните отношения между митрополита и подопечните му епископи и това става още с девето правило на Поместния събор

в Антиохия през 341 г. Там определено започва да се прави разлика между епископа на града и епископа на областта, наричан митрополит³¹. Според актите на Първия вселенски събор митрополити с подопечни епископи имат само архиепископите на Рим, Александрия, Йерусалим и Антиохия, но след това тази практика се разпростира и в другите провинции. Истински поврат в това отношение е църковната политика на император Зенон (474–475), чието законодателство повелява всеки град да има епископ и този епископ да оглави и администрирането. Действително през V в. известни епископи в почти всички градове във Втора Мизия, което предполага, че законът не предхожда, а само узаконява реалностите³². Според съставения около 527 г. „Пътеводител на Хиерокъл“, в провинция Втора Мизия с център Марцианопол има още 6 града – Одесос, Дуросторум, Никополис ад Иструм, Нове, Апиария и Абритус³³. Благодарение на писмените извори знаем, че до края на V в., когато е издадена новелата на Зенон, във всички изброени центрове наистина има епископии³⁴. Очевидно легитимни епископи до началото на VI в. получават реалните градове – πόλεις. Изключение прави единствено Сексагинта Приста, където има епископ през V в.³⁵, но Хиерокъл не я посочва сред градовете. Най-вероятно в началото на VI в. Сексагинта запада и губи статута си на град, респективно епископската катедра. Затова не е изключено Ж. Зейе да е прав като твърди, че към края на V в. епископията на Сексагинта Приста е слята с тази на съседния голям град Апиария³⁶. Действително в епархийските списъци от края на VI–VII в., които ще коментирам по-долу, присъстват всички споменати през V в. епископии без Сексагинта Приста³⁷. В провинцията, обаче, са известни и други активно обитавани през V – началото на VI в. центрове като Тутракан (Трансмариска), Шумен, Кривина, Русенско (Ятрус), Оногур, Добричко (Палматис), Търново, Крумово кале до Търговище и пр., в които липсват катедри. Особено озадачава отсъствието на Трансмариска – важен античен център, който според Псевдоепифаниевия списък (№ 1 по J. Darrouzès) от началото на VII в. (с по-ранен прототип, за който ще стане дума по-долу) е с епископска катедра.

Според монетното обръщение и археологическите проучвания, в Тутракан е регистрирано западане на градския живот след хунските нашествия в началото на V в. и до управлението на Юстиниан Велики в началото на VI в.³⁸ Навярно тъкмо поради това Трансмариска не е посочена като град от Хиерокъл и не получава епископска катедра до първата четвърт на VI в. Това вероятно се отнася и за други центрове, които през VI в. вече не се считат за градове, а се разглеждат по-скоро като кастели. Не е изключено в някои от тях да има хори-епископи, защото статутът на последните се оказва много жизнен. Техните подписи обаче липсват под решения на вселенски и поместни събори, катедрите им не са упоменати в епархийските списъци, а ред официални документи свидетелстват за понижена легитимност³⁹. Въпреки че са оставени на доизживяване, отпадането им като институция през V–VI в. изглежда се проточва във времето. Големите раннохристиянски храмове (със

синтрони!) в Шуменска крепост, Ятрус, Крумово кале, хълма Царевец във Велико Търново, Оногур (Палматис), Добричко⁴⁰, крепостта до гр. Бяла, Варненско⁴¹, Голеш, Силистренско (Св. Кирил)⁴², и пр. подхранват подобно впечатление.

Докато първите данни за епископ в Апиария са от 405 г.⁴³, в Сексагинта Приста след началото на V в.⁴⁴ в Нове⁴⁵ и Абритус⁴⁶ от 431 г., в Одесос⁴⁷ и Никополис ад Иструм от 458 г.⁴⁸ то видяхме, че Авксентий резидира в Дуросторум още около 383 г. На какво се дължи това? Знаем, че правилата, приети на Никеийския и Антиохийския събори повеляват изборът за епископ да става чрез активното участие на клира и народа. След това се изисква санкция от епископите на другите градове в областта (ако има такива) и обезателно от митрополита, ръководещ избора⁴⁹. На този фон изборът на арианин (навярно с готско потекло?), какъвто е Авксентий, за епископ на Дуросторум не е случаен. Позициите на арианите в града в последната четвърт на IV в. изглежда са силни предвид инфилтрираните в района готи федерати. От друга страна по това време император Валенс провежда отявлена проарианската политика, а и Домниций, митрополит на Марцианопол и Втора Мизия (в чийто диоцез е Дуросторум) е последователен арианин⁵⁰. Най-после, в същата провинция и по същото време (Никополис ад Иструм, крепостта на хълма Царевец във Велико Търново или по-вероятно в района на Шумен – Хан Крум?) се подвизава първият епископ на готите ариани Улфила.

Обикновено се твърди, че Меркуриан-Авксентий е ръкоположен за епископ като наследник на Улфила след смъртта на последния през 383 г.⁵¹ Известно е, обаче, че наследник на епископския престол на Улфила става Селена⁵². В този смисъл ако Меркуриан-Авксентий е избран за епископ – наследник на Улфила, по-логично е да се установи в неговата резиденция, а не в Дуросторум. Затова предполагам, че Меркуриан-Авксентий е ръкоположен за епископ преди 383 г. Не изключвам епископската херотония да става преди смъртта на толериращия арианите император Валенс (378 г.) и да се извършва от самия Улфила, докато все още митрополит на Долна Мизия е арианинът Домниций – т.е. около 376 г.⁵³ На събора през 381 г. провинцията вече се представлява от митрополита на Марцианопол Мартирий, който е противник на арианите и твърд привърженик на решенията на Първия вселенски събор в Никея⁵⁴. Най-после, според едикт от 380 г. всички епископи в Империята са задължени да се придържат към Никеийския символ на вярата, а арианството вече се счита за религия на варварите.

Каква е съдбата на епископските престоли след прогонването на арианските епископи от Скития и Втора Мизия не е ясно. Навярно се спазва едно от решенията на Никеийския събор от 325 г., което според Геласий Кизически повелява отзованите ариански епископи да се заменят от православни, избрани от събор на клира и миряните от епархията⁵⁵. Така или иначе нямаме сведения кой заема Доростолския епископски престол между 383 и 431 г. Малко вероятно е катедрата да е закрыта, защото през 404 г. в съседния по-малък град Апиария (до с. Ряхово, Русенско) има епископ⁵⁶.

На Третия вселенски събор, проведен в малоазийския град Ефес през 431 г., присъстват митрополитите на Сердика, Юлиан, на Марцианопол Доротей, и съпътстващите го епископи от Долна Мизия – Петроний от Нове, Марциан от Абритус и Доростолския епископ Яков⁵⁷. Съборът е свикан за да осъди тезите на Константинополския патриарх Несторий, според който Христос се ражда като обикновен човек и поради това е редно майка му Мария да се нарича Христородица, а не Богородица. Срещу него се изправя неотстъпчивия александрийски патриарх Кирил, в следствие на което започват разгорещени спорове⁵⁸. В подкрепа на Несторий, обаче застават много епископи от Изтока, между които архиереите на Мизия и Скития – Доротей, митрополит на Марцианопол и Тимотей, архиепископ на Томи. В хода на дискусиите архиепископът на Скития (Добруджа) Тимотей се присъединява към Кирил Александрийски⁵⁹. Яков Доростолски, Юлиан Сердикийски и Доротей Марцианополски обаче остават верни на Несторий, поради което са осъдени като схизматици⁶⁰. След края на събора Доротей и Юлиан са отстранени от катедрите и заточени, докато спрямо Доростолския епископ не са предприети крайни наказателни мерки. Според И. Зейлер снизхождението, проявено към Яков, е предизвикано от доброволното му покаяние или пък смъртта му в края на събора изпреварва заточението му⁶¹. Най-вероятно подобно на съседа си от Абритус Марциан, виждайки обречеността на Несторий, и Яков е заема неутрална позиция във последните заседания, благодарение на което двамата запазват катедрите си.

Очевидно е, че поради ограничената база извори не можем да възстановим религиозния живот във Втора Мизия и Скития след събора в Ефес. Има предположения за участие, но със сигурност липсва подпис на митрополит на провинция Мизия на Четвъртия вселенски събор, проведен в Халкедон през 451 г., където ереста на монофизитите е анатемосана. Техен идеолог става цариградският архимандрит Евтихий, който проповядва, че Христос има само природа – божествената, с което отрича рождението му като човек. След събора противоречията между привържениците и противниците на неговите решения не стихват. Те се подновяват с особена сила след смъртта на император Маркиан на 24 януари 457 г. Тогава монофизитите в Египет начело с Тимотей Епур овладяват епископския престол в Александрия и започват откровена атака срещу решенията от Халкедон. В тази напрегната ситуация новоизбраният византийски император Лъв I (457–474) изпраща циркулярно писмо до епископите на Изтока и Запада с цел да изясни отношението им към решенията на събора, монофизитизма и избора на Тимотей за епископ на Александрия. Отговарят общо 1600 епископи от Изтока и Запада, между които всички висши свещеници от Втора Мизия и Скития⁶². Това са Теотим от Томи, Валериан от Марцианопол, Маркиан от Абритус, Мартирий от Апиария, Минофил от Дуросторум, Марцелин от Никополис, Петър от Нове и Диза от Одесос, които полагат подписите си под отговора, желан от императора, с

който се осъжда монофизитизма и се подкрепят решенията на събора в Халкедон⁶³.

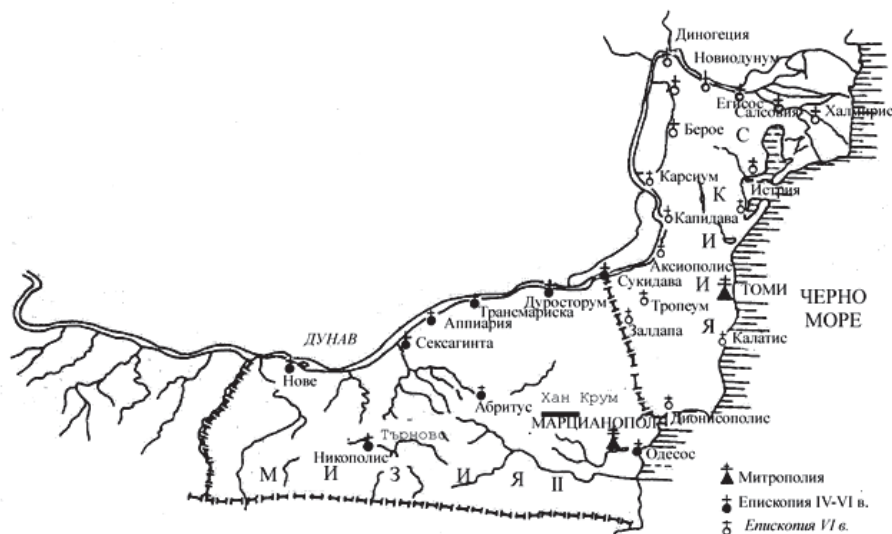
След циркулярното писмо от 458 г., задълго секват наротивните извори за имената и действията на епископите на Втора Мизия. Това обаче не означава, че тези епископски катедри са закрити. За това свидетелстват, документ с името на епископа на Никополис Аманций от 518 г.⁶⁴, подписът на Йоан, епископ на Дуросторум върху заключителния протокол на Петия Вселенски събор в Константинопол от 2 юни 553 г.⁶⁵ и най-после епархийските списъци. Сред тях за най-ранен се обявява т.нар. Псевдоепифаниев списък (№ 1 по J. Darrouzès), за който се смята, че е изготвен при управлението на император Ираклий (610–641) в началото или средата на VII в., но отразява реалностите от времето на Юстиниан I (527–565)⁶⁶.

Първото, което вправи впечатление е, че катедрата на провинция Скития в Томи продължава да се оглавява не от митрополит, а от архиепископ без подчинени епископи. Впрочем, по канонично правило архиепископите нямат право на подчинени епископи. Идеята, че Томи получава митрополитска катедра още в края на V – началото на VI в. при епископ Патернус (498–520) се основава на един негов подпис под съборно решение от 520 г. в Константинопол: *Paternus misericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus* Последната дума митрополитски (*metropolitanus*) обаче може да има отношение по-скоро към столицата – метрополията на провинцията Томи, отколкото към митрополитския статут на епископа – т.е. да се превежда Патернус, състрадателен в Бога митрополитски (= столичен) епископ на Скития. Действително върху сребърния дискос открит в гроба на българския хан Кубрат⁶⁷ същия Патернус се споменава в гравирания надпис като епископ⁶⁸. Забележително е, че за наследникът на Патернус, последния известен по име архиерей на Томи – Валентиан (550–553) са запазени пет автентични документи, но във всички тях той е титулован като епископ и никога митрополит⁶⁹. Прочее, през 529 г. когато е първата редакция на Юстиниановия кодекс т.нар. Скитско правило продължава да важи. Иначе в него нямаше да бъде включен и закона на Зенон, който редом с отстаналото, посочва, че провинция Скития има само един епископ – прелата на Томи. Потвърждава го и Георги от Кипър, който пише за същото през сация този VI в.⁷⁰

Вече стана дума, че за пръв път в епархийски списък № 3 по J. Darrouzès, датиран след 733 г., но с по-ранен прототип, архиереят на Томи е титулован митрополит с 14 подчинени епископии – *Anaxiopolis* (Аксиополис), *Kapidavan* (Капидава), *Virainon* (Берое или Ибида), *Konpros* (Карсиум или Трезмис), *Nikomodon* – Новиодунум (Исакча), *Desos* – Егисос (Тулча), *Salsobia* (Салсовия), *Halmirion* (Халмирис), *Tropaion* (Тропеум Траиани), *Zeldipa* (Залдапа), *Dionysoupalis* (Дионисополис – Балчик), *Kalaton* (Калатис), *Istronon* (Истрия) и *Konstantina*(Енисала?)⁷¹. Установено е, че прототипът на Псевдоепифаниевият списък (където катедрата в Томи се оглавява още от архиепископ) е съставен по времето на император Юстиниан I (527–565), както и факта, че между 550–553 г.

върховния свещеник на Томи продължава да се титулува епископ. На този фон е логично епархийски списък № 3 по J. Dagouzès, респективно въздигането на Томи в митрополия, да се отнесе към втората половина – края на VI в. В този смисъл всички тези 14 подчинени епископии на митрополита на Томи са действали реално много кратко време. Когато е бил съставен списъка те са регистрирани de jure, но de facto в края на VII в. реално са действали може би само прелатите на Истрия и Томи. Известно е обаче, че през ранновизантийската епоха IV–VII в., епископи се наричат също римският папа, константинополският патриарх и много от митрополитите, което е отразено върху печатите им⁷². Ето защо, точната дата на въздигането на архиепископската катедра на Томи в митрополитска – респективно terminus post quem на прототипа епархийски списък № 3 по Dagouzès, все още не може да се прецизира при наличната изворова база. Известните факти до момента обаче предполагат, че това не става по-рано от средата на управлението на император Юстиниан I, ако не и при Юстин II (565–578).

Заразлика от провинция Сцития, Псевдоепифаниевия списък (№ 1 по Dagouzès), регистрира във Втора Мизия митрополитски престол в столицата Марцианопол с 5 подчинени епископа – т.е. запазва се традицията от предните векове. Там се казва: „Митрополитът на Марцианопол има под свое ведомство 5 града или епископии, именно: епископа на Доростол, епископа на Трансмариска, епископа на Нове, епископа на Закедеспа, епископа на Аппиария”⁷³. Прави впечатление, че епископът на Одесос, който през V в. е под опеката на марцианополския митрополит, тук е изваден от диоцеза му и е обявен за автокефален архиепископ. Също така липсват епископите на Абритус, Никополис ад Иструм и Сексагинта Приста, известни по документи от V в. На тяхно място (обр. 1) се появяват катедрите в Закедеспа

обр. 1

(Сукидава при Сату ноу в Румъния, на около 20 км североизточно от Силистра) и Трансмариска (Тутракан).

Без да отхвърлям напълно идеята на Ж. Зейе⁷⁴ за сливането на катедрите на Апиария и Сексагинта Приста, поставям на разглеждане хипотезата за преместването на епископията от Сексагинта⁷⁵ в близкия дунавски град Трансмариска около средата на VI в. Същевременно при управлението на Юстиниан I, когато се смята, че действа цитираната църковна организация, специално Абритус и Никополис ад Иструм са отбелязани в писмените източници (дори като градове от Хиерокъл) и на пръв поглед няма логика да бъдат лишени от епископските си катедри. При аварските нашествия, през втората половина на VI в., обаче много големи центрове във вътрешността на Скития и на Втора Мизия са разрушени и изглежда не са напълно възстановени⁷⁶. В резултат на това някои от тях може да изгубват епископските си катедри. Кога и къде точно се случва е трудно да се прецени, защото т.нар. Епифаниев списък не може да се датира с пределна точност. Има, обаче, един два сигурни репера, които вече маркирах и в случая заслужават специално внимание. Става въпрос за Георги от Кипър и особено за Юстиниановия кодекс, завършен 529 г. Там нарочно е обърнато внимание, че столицата на провинция Скития-Томи, както през IV–V в., продължава да е без митрополит⁷⁷. В тази насока те пряко кореспондират с Псевдоепифаниевия списък (№ 1 по Darrouzès), където катедрата се оглавява от архиепископ.

В заключение по този казус е уместна още една корелация на Хиерокъл с Псевдоепифаниевия списък (№ 1 по Darrouzès) и епархийски списък № 3 по J. Darrouzès, и това на фона на новелата на Зенон, повеляващ всеки град да има епископ. Вече стана въпрос, че в списъка на Хиерокъл (датиран в началото на Юстиниановото управление към 527 г.) във Втора Мизия са регистрирани 6 града, като всички без изключение през V, а навярно в началото на VI в. имат епископски катедри. Обикновено се приема, че Псевдаепифаниевия списък е съставен приблизително по едно и също време със списъкът на Хиерокъл, т.е. в началото на Юстиниановото управление. При сравнение, обаче се забелязват различия що се касае до провинция Втора Мизия. В Псевдоепифаниевия списък не са посочени епископските катедри от V в. Никополис ад Иструм и Абритус, регистрирани от Хиерокъл в началото на VI в. като градове. На тяхно място във Втора Мизия са записани Трансмариска и Закедеспа (Сукидава при Сату ноу). Това съответствие най-малкото предполага, че има достатъчна разлика във времето в съставянето на двата документа. Сиреч, ако Хиерокъл е датиран около 527 г., то прототипът на Псевдоепифаниевия списък е поне десетилетие по-късен – време достатъчно за натрупване на промени. Може да се разсъждава и в друга посока. Примерно при Юстиниан I новелата на Зенон всеки град да има епископ не е спазвана стриктно. Ако бе така тя нямаше да попадне в Юстиниановото законодателство, където е цитирана прилежно в изданието от 529 г., съвпадащо по време със списъка на Хиерокъл от 527 г. На този фон може да предположим, че известно време след

527 г. в резултат на някакви сътресения Абритус и Никополис ад Иструм са западнали и на тяхно място като градове, респективно епископии, са въздигнати Трансмариска и Сукидава.

Разлики констатираме и при сравняване на списъка на градовете на Хиерокъл с епархийски списък № 3 по J. Dagrouzès, където за пръв път архиепископът на Томи има епископи-суфрагани, т.е. вече има статут на митрополит. В Скития като градове Хиерокъл посочва Томис, Дионисополис, Акре /Калиакра/, Калатис, Истрос, Константина, Залдапа, Тропеум, Аксиополис, Капидава, Карсум, Трезмис, Новиодунум, Егисос, Халмирис⁷⁸. Всички те, без Акре, според списък № 3 по J. Dagrouzès имат епископски катедри⁷⁹. Същевременно Virainon-Берое и Salsobia – Салсовия там са отбелязани като епископии, но отсъстват сред градовете, записани в Хиерокъл. Освен появата на 14 суфрагантни епископа в Скития епархийски списък № 3 по J. Dagrouzès /се отличава от епархийски списък № 1 по J. Dagrouzès и по отношение на провинция Втора Мизия. Вместо Марцианопол за митрополитски център е посочен Одесос⁸⁰, а вместо епископиите Доростол, Трансмариска, Нове, Закедеспа, Аппиария са записани Апиария, Дуросторум, Абритус, Никополис и Паласталон⁸¹. Тези отлики може се дължат на грешки следствие на късната компилация от VIII в., откогато е достигналата до нас редакция. Появата на неизвестната от други източници епископия Паласталон е показателно. Вероятно авторът е разполагал с други източници /дори се смята, че основния му първоизточник не е същият, който е ползвал редактора на Псевдоепифаниевия списък/, от които е заел действително функционирали през V в. катедри в Никополис и Абритус. Може би, обаче, в него да са отразени и някои реални промени. Така например според археологическите проучвания Марцианопол запада в края на VI в.⁸², докато Одесос се съхранява до 626 г.⁸³ Както и да е било сериозните различия между двата епископски списъка предполагат сравнително голяма разлика във времето на изготвянето им.

Тези разлики между списъците на Хиерокъл, Псевдоепифаниевия списък (№ 1 по J. Dagrouzès) и списъка от времето на Исаврийската династия (№ 3 по J. Dagrouzès) едва ли са случайни. Първо, определено има дистанция във времето в изготвянето им. За Хиерокъл има сигурен terminus 527 г. – началото на управлението на Юстиниан. Отликите с Псевдоепифаниевия списък предполагат, че последния е съставен поне десетилетие по-късно, вероятно втората третина на VI в. Още по-назад във времето е съставен списък № 3 по J. Dagrouzès. Забележително е, че според археологическите проучвания повечето от епископските градове в Скития (Капидава, Аксиополис, Берое, Егисос, Халмирис, Истрия, Тропеум Траяни, Акре) и отделни центрове във Втора Мизия (Сакидава) са регистрирани големи пожари и разрушения около средата на VI в., свързани с голямото кутригурско нашествие от 559 г.⁸⁴ Това дава сериозно основание възстановителните работи, отразени от Прокипий в «За Постройките» на Прокипий да се отнесат след 559 г., когато се датира написването на тази част от съчинението му (De Aedificiis, IV, 11 – ed Dewing).⁸⁵

След като знаем със сигурност, че през 553 г. архиепископът на Томи е все още без епископи суфрагани и че главните градове в провинцията са възстановени и обновени след 559 г., то може да приемем, че едва в последната третина на VI в. Скития получава правото на митрополит и 14 епископски катедри. Сиреч епархийският списък № 3 по J. Darrouzès е съставен към края на управлението на Юстиниан и по-вероятно при наследника му Юстин II (565–578).

Църковната организация от началото на VII в., която е отразена в Псевдоепископския списък de iure се съхранява до създаването на българската държава през 681 г. De facto, обаче, реалностите са различни, защото има податки (особено археологически и нумизматични), че специално в Дунавските провинции започва да се разпада още в края на Юстиниановото управление и на практика не съществува след Ираклий. Действително Марцианополска митрополия с 5 епископии, е отразена в споменатия епархийски списък (№ 3 по J. Darrouzès), датиран след 733 г.⁸⁶ Епископските катедри в Мизия и Скития продължава да се отбелязват и в списъци от IX в. (епархийски списък № 4 по J. Darrouzès)⁸⁷, но отдавна е обърнато внимание, че те нямат нищо общо с действителността, а само носталгично преповтарят минали реалности⁸⁸.

Благодарение на системните археологически проучвания знаем със сигурност, че монетната циркулация в епископските центрове Абритус и Марцианополис прекъсва след аварското нашествие през 586 г.⁸⁹, в Нове, Тропеум Траяни Аксиополис, Одесос (?), Ибида, Егисос, Халмирис, Новиодунум и Константина (Енисала ?) това става при аварското нахлуване 614–615 г.⁹⁰, а в Томи, Дуросторум, Калатис и Истрия в резултат на нахлуването на аспаруховите прабългари едва към края на VII в.⁹¹ Като изключим Дуросторум в тези раннохристиянски епископски градове със сигурност няма обитаване, керамика и монети през VIII–IX в., когато се датира посоченият по-горе епархийски списък № 4 по J. Darrouzès.

На фона на така установените исторически реалности се налагат следните изводи:

– **Формирането на митрополия Томи с подчинени епископи в провинция Скития се реализира в последната третина на VI в.**

– **Средата на VI в. (след 553 г.) се явява горна граница на прототипа на Псевдоепископския списък (№ 1 по Darrouzès), защото в него скитски епископии липсват.**

– **Прототипът на епархийски списък № 3 по Darrouzès, в който е отбелязана митрополия Томи с 14 суфрагантни епископа, е съставен след 559 г. и най-вероятно в последните десетилетия на VI в.**

Споменът за древнопросиялите епископски катедри, обаче, е съхранен в Константинопол. За това свидетелстват както въпросните списъци от VIII–IX в., така и факта, че след като Византия покорява североизточните земи на Първото българско царство през 971 г. тя прави опит да възстанови епархийската организация от V–VI в.⁹²

¹ Подробно по този въпрос: **J. Zeiller**. Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain. Paris, 1918; **R. Janin**. La hiérarchie ecclésiastique dans le diocèse Thrace. – REB, 17, 1959, p. 136–138, 140–141; **E. Popescu**. Die Kirchliche Organisation des Provinz Skythia Minor vom vierten bis ins Jahrhundert. – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 38, 1988, S. 75–79; **K. Ilski**. Biskupi Mezji i Scytii IV–VI w. Poznań, 1995.

² **В. Велков**. Градът в Тракия и Дакия през Късната античност (IV–VI в.). София, 1959, с. 55–56; **M. Zahariade**. Moesia Secunda, Scytia și Notitia Dignitatum. București, 1988, p. 32–43. За границата между Скития и Втора Мизия – виж: **S. Torbatov**. The Roman Road *Durostorum-Marcianopolis*. – Archaeologia Bulgarica, 1, 2000, p. 59–72, fig. 6.

³ **R. Janin**. La hiérarchie ecclésiastique..., p. 136–138, 140–141; **J. Mansi**. Sacrorum consiliorum nova et alplissima. Graz, 1960, VII, col. 348; **П. Поснов**. История на християнската църква, II. София, 1993, с. 109–115.

⁴ **П. Поснов**. История на християнската..., с. 112–114.

⁵ **Eriphanii monachi**. Edita aq̄ue inedita. Lipiscae, 1856, p. 56; **H. Delehaye**. Sanaxarium ecclesia Constantinopolitanae. Bruxelles, 1902, col. 177; **Michael le Quien**. Christianus in quatuor patriarchatus digestus, quo exihentur ecclesiae, patriarchae, cactercritque praesules totius Orientis, I. Paris, 1740, col. 1225; **F. Dvornik**. The Ideal of Apostolity in Buzantium and the Legend of the Apostle Andrew. Cambridge, 1958, p. 198–200; **R. Pillinger**. Frühichrisliche Denkmäler in Bulgarien. – In: Mitteilungen des bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, 2, VI, 1984, S. 11; **Em. Popescu**. Le christianisme en roumane jusqu'au VIIe siècle à la lumière de nouvelles recherches. – In: Christianites Daco-roman. Bucurest, 1994, p. 75–76

⁶ **Michael le Quien**. Christianus..., col. 1184; **Eusebius**. Historia Ecclesiastica, I, 1, IV, 28.a

⁷ **C. Auner**. Dobrogea. – DACL, IV. Paris, 1920, col. 1240; **Michael le Quien**. Christianus..., col. 1227.

⁸ **Г. Атанасов**. Християнският Дуросторум – Дръстър. Доростолската епархия през късната античност и средновековието (IV–XIV в.). История, археология, култура, изкуство. Варна – Велико Търново, 2007, с. 16–22 с цитираната литература в бел. № 7–16

⁹ **BHL**, col. 4555–4556 (=Acta S. Julii martyris. – Analecta Bollondiana, 10, 1891, p. 50–55).

¹⁰ **Mansi**, VII, col. 348.

¹¹ **Michael le Quien**. Christianus..., col. 1217; **E. Honingmann**. Sur les listes des évêques participant aou consiles de Nicée et de Chalcedone. – Byzantion, 12, 1937, p. 366; **E. Honingmann**. La liste originale de Pères de Nicée. – Byzantion, 14, 1939, p. 17–22 ; **J. Zeiller**. Les origines chrétiennes..., p. 164; **G. Fedalto**. Hierarchia

Ecclesiastica Orientalis. Series episcopatum christianum. I. Patriarchatus Constantinopolitanus. Padova, 1988, 32. 1. 3; **A. Minčev.** *Marcianopolis christiana. – Miscellanea Bulgarica*, 5. Wien, 1987, S. 298.

¹² **Eusebius**, *Vita Constantini*. III. 7. За участниците – вж.: **G. Fedalto.** *Op. cit.*, 32. 1. 3; **E. Honingmann.** *Sur les listes des évêques ...*, p. 335–337; **E. Honingmann.** *The Original Lists of the Members of the Concil of Nicaea, the Robeer-Synod and the Concil of Chalcedon. – Byzantion*, 16, 1942/1943, pp. 28–37.

¹³ **Sozomen.** *Historia Ecclesiastica*, VI. 21; **Theodoret**, *Historia Ecclesiastica*, IV, 35; **Codex Iustinianus**, I, 3, 35, p. 23 (= ГИБИ, II. София, 1958, с. 21); **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 169–171; **I. Barnea.** *Christian Art in Romania*, 1. Bucarest 1979, p. 12.

¹⁴ **E. Popescu.** *La hiérarchie ecclésiastique sur le territoire de la Roumanie La structure et son evolution jusqu'au VIIe siècle. – In: Christianites Daco-roman.* Bucarest, 1994, p. 200–215; **E. Popescu.** *Die Kirchliche Organisation...*, S. 79–88; **I. Barnea.** *Christian Art in Romania*, 1. Bucarest, 1979, pp. 13–15; **V. Lungu.** *Creștianismul in Scythia-Minor.* Constanța, 2000, p. 79–82.

¹⁵ **J. Darrouzès.** *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae.* Paris, 1981, p. 242; Епархийски списъци от VII–VIII в. – ГИБИ, III, София, 1960, с. 189–191; **Ив. Снегаров.** *Епархийските списъци като извор за християнизацията на балканските славяни. – ИИБИ, VI, 1956, с. 647 сл.*

¹⁶ **Д. Цухлев.** *История на българската църква*, I. София, 1910, с. 78; **К. Марков.** *Духовният живот в българските земи през Късната античност.* София, 1995, с. 43; **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 164–165, 600; **E. Honingmann.** *The Original Lists...*, pp. 28–37; **A. Minčev.** *Marcianopolis...*, S. 298; **G. Fedalto.** *Hierarchia Ecclesiastica...*, 32. 1. 3.

¹⁷ **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 164–169; **K. Pski.** *Biskupi Mezji...*, p. 36–41, 44, 46, 49.

¹⁸ **E. Thompson.** *The Visigoths in the Time of Ulfila.* Oxford, 1966, pp. XIII–XXIII, 82 sq.; **A. Lippold.** *Ulfila. – RE*, 9, 1922 (1961), p. 512; **A. Schwarcz.** *Die Anfänge der Cristentum bei den Goten. – Miscellanea Bulgarica*, 5, 1987, S. 107–111; **H. Wolfarm.** *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie.* München, 1990, S. 84–86; **Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 417–516; **K. Pski.** *Biskupi Mezji...*, p. 68–75.

¹⁹ **H. Wolfarm.** *Die Goten...*, S. 133–138; **Ф. И. Успенски.** *История на Византийската империя. Период I (до 527 г.).* София, 2001, с. 143 сл.; **М. Б. Шукин.** *Готский путь. Готы, Рим и Черняховская культура.* Санкт-Петербург, 2005, с. 256–260.

²⁰ **Fr. Kaufmann.** *Aus der Schule des Wulfila (= Dissertatio Maximimini contra Ambrosiu; et Epistula Auxentii Durostorensis).* Strassbourg, 1899, p. 58–76; **A. Lippold.** *Ulfila...*, p. 512.

²¹ **A. Schwarcz.** *Die Anfänge der Cristentum...*, S. 109; **V. Velkov.** *Wulfila und die Goti minores in Moesia. – Klio*, 71, 1989, S. 525–527; **К. Марков.** *Духовният живот...*, с. 28.

²² **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 418, 519–520, 601; **E. Thompson.** *The Visigoths...*, p. 75, 82, 108–119, 135–139; **A. Lippold.** *Ulfila...*, p. 529–530; **A. Schwarcz.** *Die Anfänge...*, S. 110; **K. Ilski.** *Biskupi Mezji...*s. 50–51. Всъщност в наличните писмени източници (Socrates, HE, V, 23 и Sozomenos, HE, VII, 17) няма точно указание къде точно е катедрата на Селена след смъртта на Улфила и само a priori се приема че е в Никополис.

²³ **V. Velkov.** *Wulfila und...*, S. 525–527

²⁴ **Царевград-Търнов**, 1. София, 1973, с. 271–277, обр. 15, 19. Планът на тази най-ранна базилика и специално петостенната апсида и устройството на олтарното пространство имат аналог с базиликата от V в. в с. Хан Крум до Шумен, безспорно свързана с готите (виж по-долу бел. 26). Забележително е също, че базиликата на Царевец се датира към края на V в., а сходната по план базилика до с. Хан Крум е изоставена след средата на V в. Затова не е изключено споменатите от Йорданес готи около Никополис ад Иструм (**Jordanes.** *Getica*, 51) да са се преселили върху естествено защитения полупланински Царевец след нашествието на хуните около средата на V в. Редом с останалото те носят и специфичната си култова архитектура. Забележително е, че към началото на VI в. тази „арианска“ църква на Царевец е съборена и върху руините и е издигната „класическа“ ранновизантийска трикорабна базилика. Действително, според сведението на Йорданес готите в района на Никополис не се определят като ариани.

²⁵ **Т. Балабанов.** Готски епископски център от IV–VI в. до с. Хан Крум, Шуменско. – В: *Готите. Съвременни измерения на готското културно-историческо наследство в България.* София, 2006, с. 71–76; **Т. Балабанов.** Нови проучвания в Аула на хан Крум. – *ИИМШ*, 12, 2004, с. 124–138

²⁶ Буквално преведено от гръцки език хориепископ означава селски епископ. Тази институция е наследство от раннохристиянската практика от III–IV в. всяко населено място, дори викусите /селата/ да имат свой епископ. След средата на IV в. на църковни събори и чрез серия постановления, официалната църква прави опити да ликвидира или най-малкото да ограничи и negliжира хориепископите, но и така не успява до VI в. По въпроса виж: **F. Gillmann.** *Das Institut der Chorbischofe im Orient.* Munich, 1903, S. 32–40; **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 244; **Н. Кочев.** *Християнството през IV – началото на XI в.* София, 1995, с. 131–135.

²⁷ **Г. Атанасов.** *Християнският Дуросторум...*, с. 15–46.

²⁸ **H. Delehaye.** *Saints de Thrace et de Mésie.* Bruxelles, 1912, p. 258.

²⁹ **Michael le Quien.** *Christianus...*, col. 1225; **А. Минчев.** Ранното християнство в Одесос и околностите му. – *ИНМВ*, 22, 1986, с. 31–38.

³⁰ **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 244; **Mansi**, VI, col. 1140 sq.

³¹ **П. Поснов.** *История на християнската...*, с. 111–113.

³² *Codex Iustinianus*, I, 3, 35, p. 23 (= ГИБИ, II, София, 1958, с. 21–22).

³³ *Hieroclis Synecdemos*, 635, 5 (= ГИБИ, II, София, 1958, с. 21–22).

³⁴ **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 164–168; **В. Велков**. Градът в Тракия..., с. 220.

³⁵ **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 168; **К. Пски**. *Biskupi Mezji...*, p. 46.

³⁶ **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 168.

³⁷ **J. Darrouzès**. *Notitiae episcopatum...*, p. 213; ГИБИ, III, с. 184–188.

³⁸ **E. Paunov**. *History of Transmarisca*. – In: *The Lower Danube in Antiquity (V–VI c. AD)*. Sofia, 2007, p. 144.

³⁹ **F. Gillmann**. *Das Institut der...*, S. 32–40; **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 244; **Н. Кочев**. Цит. съч., с. 131–135.

⁴⁰ **Н. Чанева-Дечевска**. *Раннохристиянската архитектура в България IV–VI в.* София, 1999, с. 170–213.

⁴¹ Разкрита през 2009–2010 от доц. д-р В. Йотов. Предстои нейното публикуване.

⁴² За култовите паметници в тази крепост, идентифицирана с укреплението Св. Кирил по Прокопий Кесарийски – виж: **G. Atanasov**. *De nouveau sur la localisation de la forteresse Bas byzantine St. Syril en Scythia Mineure*. – In: *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*. Brăila, 2004, p. 419–424; **G. Atanasov**. *Martyrium et confesio contenant des reliques dans le castel basbyzantin près du village de Golech, région de Silistra (communication préliminaire)*. – *AMV, IV*. Varna, 2006; **Г. Атанасов**. *Християнският Дуросторум...*, с. 107–109, табла XXVI, XXXVIII.

⁴³ За пръв път Лупицинос, епископ на Апиария е споменат в едно писмо на Йоан Златоуст до папа Инокентий от 404 г. – виж: **Michael le Quien**. *Christianus...*, col. 1225–1226; **PG**, LI, col. 531. **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 167–168; **G. Fedalto**. *Hierarchia Ecclesiastica*, 32. 3. 3; **К. Пски**. *Biskupi Mezji...*, s. 36–37. Известен е още един епископ на Апиария, Марцианус, който се подписал под синодално писмо от 458 г. – виж: **Michael le Quien**. *Christianus...*, col. 1225–1226; **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 168; **К. Пски**. *Korespodencja biskupów Mezyjskich*. – In: *Studia Moesiaca*. Poznań, 1994, s. 133–135; **К. Пски**. *Biskupi Mezji...*, s. 38–40.

⁴⁴ **Michael le Quien**. *Christianus...*, col. 1221–1222; **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 167–168; **К. Пски**. *Biskupi Mezji...*, s. 46.

⁴⁵ **Michael le Quien**. *Christianus...*, col. 1219–1220; **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 165, 355–356; **G. Fedalto**. *Hierarchia Ecclesiastica*, 32. 1. 3; **К. Пски**. *Biskupi Mezji...*, s. 47–48.

⁴⁶ **Michael le Quien**. *Christianus...*, col. 1219–1221; **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 168, 353–354; **G. Fedalto**. *Hierarchia Ecclesiastica*, 32. 12. 2; **К. Пски**. *Biskupi Mezji...*, s. 38–39.

⁴⁷ **Michael le Quien**. *Christianus...*, col. 1225; **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 166–167, 600; **G. Fedalto**. *Hierarchia Ecclesiastica*, 32. 12. 2; **E. Popescu**. *Die Kirchliche Organisation...*, S. 75–79; **А. Минчев**. *Ранното християнство...*, с. 31–41. **К. Пски**. *Biskupi Mezji...*, s. 21

⁴⁸ **Michael le Quien**. *Christianus...*, col. 1223; **J. Zeiller**. *Les origines chrétiennes...*, p. 166–167, 600; **G. Fedalto**. *Hierarchia Ecclesiastica*, 32. 10. 3; **К. Пски**. *Biskupi Mezji...*, s. 37.

⁴⁹ **П. Поснов.** История на християнската..., с. 109 сл.

⁵⁰ **Michael le Quien.** Christianus in quatuor..., col. 1217; **J. Zeiller.** Les origines chrétiennes..., p. 164, 600; **K. Ilski.** Biskupi Mezji..., s. 21–22.

⁵¹ **Fr. Kaufmann.** Aus der Schule des Wulfila..., p. LIV–LX; **M. Zeiller.** Les origines chrétiennes..., p. 94–96, 399, 420, 600; **K. Klein.** Ist der Wulfilabiograph Auxentius von Durostorum identisch mit dem mailändischen Arianerbischof Auxentius Maercurinus. – Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache, 75, 1953. S. 165–191; RE, XV, col. 974–975.

⁵² **J. Zeiller.** Les origines chrétiennes..., p. 418, 519–520, 601; **E. Thompson.** The Visigoths..., p. 75, 82, 108–119; 135–139; **A. Lippold.** Ulfila..., p. 529–530; **A. Schwarcz.** Die Anfänge der cristentum..., S. 110; **K. Ilski.** Biskupi Mezji...s. 50–51. Възщност в наличните писмени извори (Socrates, HE, V, 23 и Sozomenos, HE, VII, 17) няма точно указание къде точно е катедрата на Селена след смъртта на Улфила и само а priori се приема, че е в Никополис.

⁵³ **Michael le Quien.** Christianus..., col. 2117–2128; **J. Zeiller.** Les origines chrétiennes..., p. 164; **G. Fedalto.** Hierarchia Ecclesiastica, 31. 1. 4; **A. Minčev.** Marcianopolis christiana..., S. 298; **K. Ilski.** Biskupi Mezji..., s. 21–22.

⁵⁴ **Mansi.** III, col. 526; **Michael le Quien.** Christianus..., col. 2117; **J. Zeiller.** Les origines chrétiennes..., p. 164; **G. Fedalto.** Hierarchia Ecclesiastica, 31. 1. 3; **A. Minčev.** Marcianopolis christiana..., S. 298; **K. Ilski.** Biskupi Mezji..., s. 42–43.

⁵⁵ **П. Поснов.** История на християнската..., с. 110–111.

⁵⁶ **Michael le Quien.** Christianus..., col. 1225–1226; **PG**, LI, col. 531. **J. Zeiller.** Les origines chrétiennes..., p. 167–168; **G. Fedalto.** Hierarchia Ecclesiastica, 32. 3. 3; **K. Ilski.** Biskupi Mezji..., s. 36–40; **K. Ilski.** Korespodencja biskupów Mezyjskich. – Studia Moesiaca, Poznań, 1994, s. 133–135.

⁵⁷ **Mansi**, V, col. 1211–1214; Acta Conciliorum Oecumenicorum. 1924 (ACO), I. 4. S. 36–46; **Michael le Quien.** Christianus..., col. 1211–1227; **J. Zeiller.** Op. cit. , p. 165–168; **G. Fedalto.** Hierarchia Ecclesiastica, 32. 1. 3; 32. 2. 12; 32. 6. 12; **K. Ilski.** Bischofslisten der Kirchenprovinz Moesia. – Prosopographica. Poznań. 1993, S. 237 – 245; **K. Ilski.** Biskupi Mezji..., s. 32 – 33, 238–240.

⁵⁸ **P. Labriolle, G. Bardy, L. Brèhier, P. Plinval.** Histoire de l'église depuis les origines jusqu'à nos jours. 4. Paris, 1939. p. 177–180; **Ф. И. Успенски.** История..., с. 182 сл.; **П. Поснов.** История на християнската..., с. 229 сл. **K. Ilski.** Bischofslisten der Kirchenprovinz..., S. 237–245.

⁵⁹ **Michael le Quien.** Christianus..., col. 1214; **Mansi**, V, col. 1371; **I. Barnea.** Christian Art..., p. 12; **G. Fedalto.** Hierarchia Ecclesiastica, 31. 1. 2; **K. Ilski.** Biskupi Mezji...s. 61–62.

⁶⁰ **Mansi**, IV, col. 1426.

⁶¹ **J. Zeiller.** Les origines chrétiennes..., p. 166, not. 6.

⁶² **C. Auner.** Dobrogea..., col. 1247; **Michael le Quien.** Christianus..., col. 1227; **J. Zeiller.** Les origines chrétiennes..., p. 166; **P. Labriolle, G. Bardy, L. Brèhier,**

P. Plinval. *Historie de l'église...*, p. 210–325; **П. Писнов.** *История на християнската...*, с. 265–278.

⁶³ **Mansi**, VII, col. 545, 564, 777–780, 790; **ACO**, II, 5, p. 32; **G. Fedalto.** *Hierarchia Ecclesiastica*, 32. 6. 2; **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 131, 165–173; **Em. Popescu.** *La hiérarchie ecclésiastique...*, p. 212; **K. Iłski.** *Korespodencja biskupów...*, s. 133–135. **K. Iłski.** *Biskupi Mezji...*s. 43, 59

⁶⁴ **K. Iłski.** *Biskupi Mezji...*, s. 37; *Царевград-Търнов...*, с. 332

⁶⁵ **ACO**, IV, 1, p. 229; **G. Fedalto.** *Hierarchia Ecclesiastica*, 32. 6. 2; **K. Iłski.** *Biskupi Mezji...*s. 36.

⁶⁶ **J. Darrouzès.** *Notitiae episcopatum...*, p. 213; **ГИБИ**, III, с. 184–188; **Ив. Снегаров.** *Епархийските списъци...*, с. 647 сл.

⁶⁷ За християнското вероизповедание на първите български владетели (ханове) от рода Дуло – виж: **Г. Атанасов.** *За костюмите, регалиите и вероизповеданието на българските ханове (VII–IX в.).* – В: *Проблеми на прабългарската история и култура*, 3. Шумен, 1997, с. 76–93; **Г. Атанасов.** *Инсигниите на средновековните български владетели. Корони, скиптри, сфери, оръжия, костюми, накити.* Плевен, 1999, с. 26–46; **Г. Атанасов.** *Тервел – хан на България и кесар на Византия.* Сиестра, 2004. с. 33–39.

⁶⁸ **A. Bank.** *Byzantine Art.* Leningrad, 1985, p. 280–281; **E. Popescu.** *Inscripțiile din Scythia Minor. 1. Historia și interpretjurimile.* Bucureșt, 1983, № 64.

⁶⁹ **E. Popescu.** *La hiérarchie ecclésiastique sur le territoire de la Roumanie. La structure et son evelution jousqu'au VIIe siècle.* – In: *Christianites Daco-roman.* Bucurest, 1994, p. 212–213; **V. Lungu.** *Creștianismul...*, p. 79–82; **K. Iłski.** *Biskupi Mezji i Scytii...*, s. 63–64.

⁷⁰ *Codex Iustinianus*, I, 3, 35, p. 23 (= **ГИБИ**, II. С. , 1958, с. 21–22, бел. 1).

⁷¹ **J. Darrouzès.** *Notitiae episcopatum...*, p. 241; *Епархийски списъци от VII–VIII в.* – **ГИБИ**, III, София, 1960, с. 194–195.

⁷² **V. Laurent.** *Le corpus des sceaux de l'empire Byzantin*, V-3. Paris, 1972, p. 156–157, 163–164, № 1806, 1814, 1822.

⁷³ **J. Darrouzès.** *Notitiae episcopatum...*, p. 213; **ГИБИ**, III, с. 186, 188–189.

⁷⁴ **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 168

⁷⁵ Има още една вероятност. След като според Сократ (*Socrates*, HE, VII, 36) в началото на V в. епископа на Сексагинта е преместен в Никополис в Тракия (Според *J. Zeiller* по вероятно в Никополис ад Иструм отколкото в Никополис ад Неструм), то още тогава да е закрит епископски престол в тази дунавска крепост. **Michael le Quien.** *Christianus...*, col. 1221–1222; **J. Zeiller.** *Les origines chrétiennes...*, p. 167; **K. Iłski.** *Biskupi Mezji...*, s. 46.

⁷⁶ **Хр. Димитров.** *Аварите в Малка Скития (565–626).* – *ИПр*, 8–9, 1993, с. 3–19; **Г. Атанасов.** *Нов поглед към демографските и етнокултурните промени в Добруджа през Средновековието.* *Изследвания в чест на чл. кор. професор*

Страшимир Димитров. – *Studia balcanica*, 23. Sofia, 2001, p. 185–187; **A. Madgearu**. Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII–VIII. București, 1997, p. 19.

⁷⁷ **Codex Iustinianus**, I, 3, 35, p. 23 (= ГИБИ, II, с. 21–22, бел. 1).

⁷⁸ Hieroclis Synecdemos, 637, 1–15 (= ГИБИ, II, с. 90).

⁷⁹ **J. Darrouzès**. *Op. cit.*, p 241; ГИБИ, III, с. 194–195.

⁸⁰ Не се знае дали създадената през 536 г. *quaestura exercitus* със столица Одесос, включваща Скития, Втора Мизия, Кипър, Цикладските острови и Кария има някакво отношение към посочването на Одесос като митрополитски център в списък № 3 по J. Darrouzès.

⁸¹ **J. Darrouzès**. *Op. cit.*, p 241; ГИБИ, III, с. 194–195.

⁸² **А. Ангелов**. Марцианопол. – В: Римски и ранновизантийски градове в България, I. София, 2002, с. 108.

⁸³ **Хр. Прешленов**. Одесос. – В: Римски и ранновизантийски градове в България, I. София, 2002, с. 73.

⁸⁴ **С. Торбатов**. Укрепителната система на провинция Скития (края на III–VII в.). В: Търново, 2002. с. 101, 110, 113, 120, 162, 182, 232, 285, 307; **С. Б. Торбатов**. “Скифские аномалии” Прокопия Кесарийского и вопрос о времени составления его трактата “О постройках”. – ВВр, 61, 2002, 54.

⁸⁵ **С. Б. Торбатов**. “Скифские аномалии” Прокопия ..., с. 49–55.

⁸⁶ **J. Darrouzès**. *Notitiae episcopatum...*, p. 241. В този списък (№ 3 по Darrouzès), съставен към средата на IX в., за пръв и единствен път центърът на митрополията е Одесос, а не Марцианопол. **B. Nicolova**. The Church of Odessos-Varna Between Byzantium, the Bulgarian Tsardom and the Patriarchate of Constantinople. – *Etudes balkaniques*, 1–2, 1998, p. 95.

⁸⁷ **J. Darrouzès**. *Op. cit.*, p. 260.

⁸⁸ **J. Darrouzès**. *Op. cit.*, p. 260; ГИБИ, III, с. 188–189.

⁸⁹ **Г. Дзанев**. Монетното обръщение в Разградския регион през античността и средновековието. – В: Изследвания в чест на акад. Анание Явашов. София, 2007, с. 77.

⁹⁰ **Хр. Димитров**. Ираклий. – В: Византийските василевси. София, 1997, с. 147; **Ан. Ангелов**. Марцианополис. – В: Римските и ранновизантийските градове в България. София, 2002, с. 108; **И. Лазаренко**. Нумизматични данни за датиране опожаряването на Одесос по времето на император Ираклий. – ИИМВ, 49–50, 1998–1999, с. 150–166; **К. Димитров**. Нове и Долния Дунав като раннохристиянски център (V–VI в. сл. Хр.). – В: Балкански древности, 2, 1992, с. 87; **E. Oberländer-Târnoaveanu**. Monnaies Byzantine ..., p. 159; **G. Poeanuru-Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae**. Axiopolis aou IIIe–VIIe siècles de n. é. à la lumière des découvertes monétaires. – SCN, 9, 1989, p. 60–72; **C. Chiriac**. About the Presence..., p. 134–135; **C. Preda, N. Nubar**. Hystria, III. Descoperirile monetare

1914–1970. București, 1973, p. 227; **С. Торбатов**. Укрепителната система..., с. 101, 182, 159, 192, 307.

⁹¹ **Е. Oberländer-Târnoveanu**. Monnaies Byzantine de VIIe–IXe siècles découvertes da Silistra et le probleme du commencement de l'économie monétaire le premier royaume Bulgare. – Dobroudja, 12, 1995, p. 159; **С. Chiriac**. About the Presence of Byzantine coins in Dobroudja During the 7th Century. – Dobroudja, 12, 1995, p. 133–135; **Г. Атанасов**. Нов поглед към демографските и етнокултурните промени...; **Г. Атанасов**. Етнодемографски и етнокултурни промени по Добруджанското черноморие през средновековието. – ИПр, 2, 1996, с. 3; **G. Mănucu-Adameștesnu**. Tomis-Constantina-Constanța..., p. 299–303; **Г. Атанасов**. Нов поглед към демографските и етнокултурните промени...

⁹² **Г. Атанасов**. Църковната организация в Североизточна България и Добруджа между 971–1020 г. – Преслав, 6, 2004, с. 325–338; **Г. Атанасов**. Християнският Дуросторум..., с. 232–246.

NOTES AND CODICILS TO THE ECCLESIASTICAL STRUCTURE OF SCYTHIA AND MOESIA SECUNDA DURING 4TH–6TH CENTURY AD

GEORGI ATANASOV / SILISTRA

The new administrative structure of the Roman Empire, introduced through the reforms of Emperor Diocletianus (284–305) by the end of 3rd century AD and the beginning of 4th century AD, was adopted as a model by the strengthening Christian ecclesiastical organization. According to the historical sources of the First Ecumenical Councils, the only high-rank ecclesiastical representatives to participate in were those of the capital cities of Moesia Secunda: Marcianopolis and of Scythia (Scythia Minor): Tomis. In fact, until 5th century AD only the capital cities of provinces in the periphery of the Late Roman Empire used to have bishops. The first subject-Bishop of Marcianopolis was the Bishop of Durostorum Auxentius/ Mercurius, who was first mentioned circa AD 390. The first mentioning of a bishop of Appiaria dates back to AD 405; of Sexaginta Prista: after the beginning of 5th century AD; of Novae: in AD 431; of Abritus: in AD 431; of Odessos: in AD 458 and of Nicopolis ad Istrum: in AD 458 too.

A real turning point was marked by the ecclesiastical policy of Emperor Zeno (474–475), whose legislation required that each city should have a bishop to stand at the head of the administration. In fact, during 5th century AD most cities in Moesia Secunda have had bishops, which presupposed that the law did not introduce, but simply legitimized the realities as they were already available in public life at the time. According to the Itinerary of Hierocles, which was compiled circa AD 527, in the Province of Moesia Secunda, its capital city being Marcianopolis, there were six more cities with bishopric sees, namely: Odessos, Durostorum, Nicopolis ad Istrum, Novae, Appiaria and Abritus.

Ancient written sources provide evidence that until the end of 5th century AD when the Novella of Zeno was published, all above-mentioned centers had bishops. Apparently, by the beginning of 6th century AD legitimate bishops were appointed [only] to real existing large cities (πόλεις). Apart from these cities, large churches (with synthronons!) have been discovered also at: the Fortress of Shumen; Krumovo Kale by Targovishte; Tsarevets Hill in Veliko Turnvo; Onogur (Palamatis), Dobrich Region; Golesh (St. Cyril), Silistra Region, etc., which presupposed that the institution of bishops in smaller settlements (chora-bishops), although being of less legitimacy, continued to exist during 5th–6th century AD.

A similar status must have had the newly established Gothic Bishopric of Ulphilas and his heir Celenas in Moesia Secunda, which seat has been recently identified with the newly discovered religious centre near the Village of Khan Krum, south of Shumen. In the article, in explicit way evidences of bishops, occupying arch-sees in the period of 5th–6th century AD have been traced and compiled.

Special attention is paid to the fact, that the archbishop of Scythia, with arch-see in the capital city of Tomis, did not have subject bishops, which means that most probably he did not have a metropolitan rank until the middle of 6th century AD. The accepted notion, that under the reign of Anastasius he was pronounced archbishop with his seat at Tomis and having several subject-bishoprics has been repudiated by the author. The ground for the former assumption was a signature under the Council's decision of AD 520 in Constantinople, which reads: *Paternus misericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus*. The last word (metropolitanus) may as well be related to the capital (metropolitan) city of Tomis, of Scythia province, rather than to the bishop's status, i.e. it should be translate in the following way: Paternus [the] compassionate in God Metropolitan (= capital city) bishop of Scythia. Indeed, in the text engraved on the silver paten discovered in the possible grave of Bulgarian Khan Kubrat, the same Paternus has been mentioned as a Bishop. Thus the following conclusions could be derived from the available data:

The establishment of the Bishopric of Tomis, with subject-Bishops within the province of Scythia has been realized only after mid-6th century AD.

The middle of 6th century AD (after AD 553) appeared to be the upper limit of the Pseudo-Epiphanius list (No 1 according to Darrouzès), since, according to it there were no bishopric seats in Scythia.

The prototype of the Bishopric list No 3 according to Darrouzès, which lists the Bishopric of Tomis with 14 subject-bishops, was compiled after 553 AD, most probably during the last decades of 6th century AD.